

Meer dan markt en overheid

Als vakkamer economie en bedrijfseconomie willen we laten zien waar wij inspiratie en inzichten opdoen. Zo hopen we een dialoog op gang te brengen die zal leiden tot een hoogwaardig, uitvoerbaar, inspirerend en toekomstbestendig curriculum voor de economische vakken. Deze keer spreken we Irene van Staveren, hoogleraar pluralistische ontwikkelingseconomie aan de Erasmus Universiteit.

Irene van Staveren is onder andere bekend van haar columns in Trouw en het boek 'Wat wij kunnen leren van economen die (bijna) niemand meer leest'. Zij pleit daarnaast al jaren voor een pluralistische benadering van economie. We spraken Van Staveren over manieren van voorzien in behoeften buiten markt en overheid om.



Irene van Staveren
Foto Eric Brinkhorst

Voorzien in behoeften

Als het in een gemiddelde economieles gaat over menselijke behoeften en hoe men daarin voorziet, dan wordt bijna exclusief gesproken over de markt. En, in mindere mate de overheid. Irene, welke andere manieren van voorzien in behoeften zijn er, los van markt en overheid?
Irene: 'Bij de markt tellen behoeften pas mee als er sprake is van koopkrachtige vraag. Heb je geen geld, dan wordt niet naar je behoeften gekeken. Vaak wordt dan naar de overheid gewezen, om mensen te ondersteunen bij het voorzien in hun behoeften als de markt dat niet doet. Maar mensen kunnen dit ook collectief voor hun rekening nemen, als groep.'

'Onbetaalde arbeid is een cruciale productiefactor om gemeenschappen mee op te bouwen.'

'Personen kunnen onderling toegang tot goederen en diensten regelen, zonder dat daar koopkrachtige vraag tegenover staat. Dit wordt wel omschreven als de gemeenschapseconomie waarin de commons centraal staan. Historisch gezien waren commons de meest gangbare manier van voorzien in behoeften. Ook internationaal, in opkomende economieën, spelen commons nog steeds een belangrijke rol.'

'Daarnaast wordt in iedere samenleving een grote hoeveelheid onbetaalde arbeid verricht. Arbeid die in behoeften voorziet, waarde toevoegt, maar waar geen inkomen aan toegekend wordt. Dit gaat vooral over zorgtaken binnen het huishouden: de onbetaalde arbeid zonder welke betaalde arbeid niet mogelijk zou zijn. De zorgtaken worden binnen het gezin verdeeld, waarbij vaak een impliciete transactie plaatsvindt tussen betaald en onbetaald werk. Zoals in het traditionele kostwinnersmodel.'

'Maar, onbetaalde arbeid beperkt zich niet tot het gezin. Ook vrijwilligerswerk wordt ertoe gerekend.'

Evenals een principe als ‘noaberschap’ – nabuurschap – dat ook onbetaalde arbeid omvat en het delen van bijvoorbeeld gereedschappen en machines om te komen tot een efficiënte voorziening in behoeften.’

‘Personen kunnen onderling toegang tot goederen en diensten regelen, zonder dat daar koopkrachtige vraag tegenover staat.’

Gemeenschapseconomie

Historisch gezien was de gemeenschapseconomie een gangbaar systeem om in behoeften te voorzien. Mensen beheerden en gebruikten gedeelde natuurlijke hulpbronnen zo, dat toekomstige gebruikers ook toegang zouden houden tot de hulpbron.

In *Governing the commons* laat Elinor Ostrom zien welke kwaliteiten succesvolle en langlopende commons onderling delen, waardoor ze dit collectieve actieprobleem succesvol kunnen coördineren.¹ Haar werk met betrekking tot de commons werd in 2009 beloond met een Nobelprijs in de economie.

Waarom gaat het, als er over commons gesproken wordt in de economie, nog steeds veelal over de ‘tragedy of the commons’?

Irene: ‘In haar behandeling van commons beschrijft Ostrom dat bij gemeenschappelijke hulpbronnen veelal een collectief actieprobleem ontstaat waarbij deelnemers een prikkel hebben om te “freeriden”. Garrett Hardin stelde in *The tragedy of the commons* voor dat de overheid in dergelijke situaties moet ingrijpen om de gemeenschappelijke hulpbron te beheren.² Anderen stelden dat dit beter aan de markt overgelaten kan worden.’

‘In de praktijk mislukt beheer door overheid of markt echter vaak. Met als gevolg dat freeriding inderdaad leidt tot het verlies van de natuurlijke hulpbron. En dus loopt het beheer van de common uit op een tragedie. Dat terwijl gezamenlijk beheer door de gebruikers, zoals dat in goed werkende commons gebeurt, wel tot duurzaam gebruik leidt. Het is mogelijk dat de relatieve onbekendheid van de gemeenschapseconomie ertoe leidt dat vooral gesproken wordt over situaties waarbij het beheer van de gemeenschappelijke hulpbron mislukt.’

Zijn er actuele toepassingen van de gemeenschapseconomie waarbij de principes van Ostrom worden gebruikt? Kortom, wat vertellen we een vo-klas als we het in een economieles hebben over de gemeenschapseconomie?

‘Aansprekende en actuele voorbeelden van de gemeenschapseconomie in actie kun je zien in wat economisch historicus Tine de Moor burgercollectieven noemt.³ Inmiddels zijn ruim 120.000 Nederlandse huishoudens onderdeel van een energiecoöperatie. Deze mensen organiseren onderling hun behoefte aan elektriciteit.’



‘Ook op het vlak van financiering van verduurzaming zie je burgercollectieven ontstaan, zoals constructies waarbij je kunt investeren in zonnepanelen in ruil voor groentepakketten.⁴ Een ander voorbeeld zijn de collectieven die gezamenlijk grond beheren en zorg dragen voor natuur-inclusieve landbouw zoals Herenboeren, Aardpeer en Wij.land. Wat daarbij opvalt is dat dit soort initiatieven vaak ontstaan daar waar overheid of markt tekortschieten.’

Onbetaalde arbeid

Als er in een economiemethode wordt gesproken over onbetaalde arbeid dan is dat vaak in relatie tot de bepaling van het bruto binnenlands product. Vooral het bepalen van een getal voor totale productie (inclusief onbetaalde arbeid) wordt geproblematiseerd, terwijl er een hele wereld achter deze getallen schuilgaat. *Stel dat het in het licht van onbetaalde arbeid eens niet gaat over de onbekende bijdrage aan het BBP, waar moeten we dan naar kijken bij de voorziening in behoeften via onbetaalde arbeid?*

Irene: ‘Het zou meer moeten gaan over de niet-monetaire waarde van onbetaalde arbeid. Leerlingen moeten beseffen dat betaalde arbeid praktisch onmogelijk is zonder onbetaalde arbeid. Ook zouden leerlingen kennis kunnen maken met de grote bijdrage die onbetaalde arbeid levert aan sociaal kapitaal en sociale cohesie, via bijvoorbeeld de opvoeding, waarden zoals vertrouwen, en het verenigingsleven. Onderzoek laat zien dat gemeenschappen met weinig sociale cohesie op vele fronten minder presteren, ook op economisch vlak. Onbetaalde arbeid is een cruciale productiefactor om gemeenschappen mee op te bouwen.’

Welk type vragen zou je kunnen stellen in een les over onbetaalde arbeid aan een groep leerlingen in het voortgezet onderwijs?

‘Je kan met leerlingen kijken naar de waarde van onbetaalde arbeid. Hen vragen wat zij allemaal van hun ouders meekrijgen en tot wat hen dat in staat stelt. Want ouders voorzien niet alleen in primaire levensbehoeften en zakgeld. Het zijn ook bronnen van



De Banne in Amsterdam heeft zijn Hopper, Floradorp zijn Mobiel en nu wordt er ook elders in Amsterdam-Noord, in Tuindorp Oostzaan, een klein vervoermiddel ingezet om ouderen van A naar B en weer terug te rijden: de Tuindorp Express. Er zijn inmiddels zestien chauffeur en vier telefonistes geworven. Het initiatief is afkomstig vanuit de Stichting Tuindorp Oostzaan Leeft, opgezet toen de honderdste verjaardag van het tuindorp naderde. Ze heeft de organisatie van het jubileumfeest op zich genomen. Maar het doel van de stichting is breder: ze wil meer sociale activiteiten ontplooiën. En het regelen van vervoer voor ouderen past precies in het plaatje.

informatie over hoe de wereld werkt, opvoeders en coaches in relaties en een soort verzekering voor allerhande risico's. Leerlingen moeten beseffen dat al deze onbetaalde zorgarbeid uiteindelijk bijdraagt aan de positie die zij als koopkrachtige vrager, als aanbieder van arbeid en als investeerder of ondernemer, kunnen innemen op de markt.'

'Diversiteit in denken leidt doorgaans tot meer oplossingen voor een probleem.'

Waardenperspectief

Zit een enkelvoudig waardenperspectief het denken over commons en onbetaalde arbeid in de weg? Of omgedraaid: zou het hanteren van een meervoudig waardenperspectief ruimte bieden aan de commons en voorzieningen binnen gezinnen als alternatieven voor markt en overheid?'

'Ik maak me vooral zorgen over het crowding-out effect dat de markt teweeg kan brengen. Sommige handelingen zijn waardevol in zichzelf, bijvoorbeeld boodschappen doen voor je buurvrouw als ze ziek is. Het zorgt voor contact en sociale cohesie. Door geld te geven of te vragen voor dit soort activiteiten wordt financiële waarde gecreëerd, maar daarmee worden de waarden die anders gecreëerd zouden worden (gemeenschap, verbondenheid) ondermijnd. En daarmee ook de spill-over effecten van die waarden voor de markt (zoals vertrouwen) en de overheid (zoals belastingmoraal).'

Wat hebben leerlingen eraan om te weten dat iets niet per se via de markt of de overheid geregeld hoeft te

worden? Wat is de waarde van het aanleren van meerdere allocatiemechanismen?'

'Dat is eenvoudig. Door kennis te maken met meerdere vormen van voorzien in behoeften zorg je voor een meer diverse kennis van het vak. Diversiteit in denken leidt doorgaans tot meer oplossingen voor een probleem.'

Tot slot: wat mag er niet ontbreken in een nieuw programma voor economie in het voorgezet onderwijs?'

'Het zou goed zijn als er, ook bij economie, aandacht is voor de diversiteit van organisatievormen. Zoals bijvoorbeeld steward-owned companies, coöperaties, of non-profits zoals Buurtzorg. Deze organisaties draaien hun doelstellingen om en beginnen met de overige waarde die ze willen creëren, en kijken als laatste naar financiële waarde, om ook impact op de lange termijn te kunnen garanderen. Winst is dan geen doel meer maar middel. Dit is belangrijk om duidelijk te maken dat niet ieder bedrijf vooral winst wil maximaliseren, maar juist een breder perspectief op waarde hanteert.'

Noten:

- 1 Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action.*
- 2 Hardin, G. (2013). *The tragedy of the commons.*
- 3 De Moor, T. (2024). *Hoe waarde weerbaar wordt: Bouwen aan de gemeenschapseconomie in Rotterdam.*
- 4 <https://www.boerderij.nl/investeren-in-zonnepanelen-in-ruil-voor-groente>

Bastiaan van der Broek en Sam de Muijnck maken deel uit van de vakkamer economie en bedrijfseconomie.

Scan deze QR-code voor meer informatie over de actualisatie van de eindexamens en om je aan te melden voor de interne Vecon-adviesgroep.

